

הרב דוד עטון
כולל "זכרון מיכאל", זכרון יעקב

ביאור ובירור שיטת הרמב"ם במנין חוטי התכלת

הנה נודע בשערים המצוינים מחלוקת הראשונים במנין חוטי התכלת והלבן: דעת רש"י ותוספות (וכל) ראשוני אשכנז והרשב"א והרא"ש והטור, שחוטי התכלת והלבן שווים הם בציצית, דהיינו שיש להטיל שני חוטי לבן בציצית שנכפלים על שניים, ושני חוטי תכלת שנכפלים על שניים, וביחד הם ארבעה חוטי לבן וארבעה חוטי תכלת (אחר ההכפלה).

ודעת הראב"ד והמאירי והערך והרי"א^ז, שיש להטיל שלושה חוטי לבן הנכפלים לשניים, סך הכול שישה חוטי לבן, וחוט אחד תכלת שנכפל לשניים. ודעת הרמב"ם, שהחוט הרביעי חציו לבן וחציו תכלת, באופן שאחר ההכפלה יהיו שבעה חוטי לבן ואחד תכלת.

ונראה לומר שיש כאן שני נידונים. שלכאורה לרש"י ותוספות וסיעתם, שחוטי התכלת והלבן שווים, יוצא שהמצוה היא בהטלת חוטי לבן וחוטי התכלת ויש כאן שתי מצוות, וכעין תפילין של יד ותפילין של ראש שהן שתי מצוות, רק יש הלכה שמחוטי הלבן והתכלת יחד יעשו מכולם גדיל וענף. מה שאין כן לרמב"ם ולראב"ד שהתכלת הוא רק אחד, טעמא בעי אמאי התכלת הוא רק אחד.

תכלת – חוט של כרך

והנה הרמב"ם בהלכות ציצית פרק א' כתב שנצטוונו שני צווים. ציווי ראשון להטיל חוטים המשתלשלים וזהו הענף והוא הלבן, וציווי שני לכרוך התכלת על הענף, וזוהי מצות התכלת. דהיינו שלדעת הרמב"ם מצות התכלת היא בעצם הכריכה, והרמב"ם מפרש הפסוק כפשוטו "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" – שקודם יטיל ציצית הכנף, ואחר כך על החוטים שהם "ציצית הכנף" יעשה "פתיל תכלת", שלדעת הרמב"ם הפתיל היינו החוט הנפתל הנכרך על חוטי הלבן. והיה מקום לדון האם הראב"ד מודה לרמב"ם בנקודה זו, שגדר מצות התכלת היא הכריכה, או שהראב"ד סובר שבעצם מצות התכלת היא להטיל חוט בכרך,

ורק סבר שהלבן והתכלת אינם שוים. ובספר 'עמק ברכה' נקט שהרמב"ם והראב"ד שנחלקו במנין חוטי התכלת והלבן, לשיטתם, שלרמב"ם שלמד שהתכלת הוא חוט של כרך, לכן הוא רק אחד משמונה, שאחד הוא הכורך, ואילו הראב"ד לשיטתו שכורכים גם בתכלת וגם בלבן, על כרחך שאין התכלת חוט של כרך אלא יש מצוה להטיל חוט תכלת בציצית, ולכן הוא חוט שלם. ולכאורה יש מקום להעיר על דבריו תרתי: ראשית, שמצאנו להדיא ראשונים הסוברים שצריך חוט כפול לתכלת ואפילו הכי סוברים שזה חוט של כרך, והם הערוך שמבואר מדבריו שהתכלת הוא חוט של כרך, וכן המאירי שכתב שכורך רוב הכריכות מהתכלת כדעת הרמב"ם, ואפילו הכי סוברים שהוא חוט כפול, ועל כרחך אפשר לסבור שהתכלת הוא חוט של כרך, והוא חוט שלם מארבעה.

עוד יש להעיר, שמה שנקט בדעת הראב"ד שאינו סובר שהתכלת הוא חוט של כרך, לכאורה יש להוכיח מדברי הראב"ד להיפך, וזכר לדבר שהראב"ד לא השיג על הרמב"ם בתחילת הפרק במקום שבו הרמב"ם הגדיר את המצוה שהתכלת הוא הכורך, ורק בהמשך, במנין החוטיין ובדין הכריכות, רק שם השיג הראב"ד. ואף שאין זו ראיה מוכרחת, סמך מיהא איכא. אבל יש להוכיח כן מדברי הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם בהלכות ציצית פ"א ה"ז. דעת הרמב"ם שם, שכל הכריכות בתכלת מלבד הכריכה הראשונה של החוליא הראשונה והכריכה האחרונה של החוליא האחרונה. והראב"ד שואל איך ייתכן שמתחיל בלבן ומסיים בלבן אך ממעט בכריכותיו, ולכן חלק הראב"ד על הרמב"ם ונקט כדרך רב נטרונאי גאון שיש לכרוך ג' כריכות תכלת ולהתחיל בלבן ולסיים בלבן ולהחליף הצבע בין כריכה לכריכה באופן שיהיו ז' כריכות – ג' תכלת וד' לבן. ורב נטרונאי מבאר מה שאמרו "הפוחת אל יפחות משבע" על הכריכות, ולא על החוליות כהרמב"ם. והראב"ד מביא דברי רב נטרונאי שמה שאמרו "וכמה שיעור חוליא" ותירצו בגמ' "כדי שיכרוך וישנה וישלש" אתכלת קאי, שזה השיעור המינימלי של חוליא מתכלת ועל זה יש להתחיל בלבן ולסיים בלבן וכמבואר.

והנה "שיכרוך וישנה וישלש" משמע שהוא לעיכובא, שהרי אמרו "ואפילו לא כרך אלא חוליא אחת כשרה", כלומר שצריך לכל הפחות חוליא אחת, ועל זה

אמרו "וכמה שיעור חוליא כדי שיכרוך וישנה וישלש", ועל זה אמר רב נטרונאי גאון שזה קאי אתכלת. ולכאורה לדעת הראשונים שהתכלת אינו חוט של כרך, אז כל דין הכריכה נלמד מ"גדילים" ועל ידי הכריכה עושים גדיל, ובזה לכאורה אין שום עדיפות לתכלת מלבן¹. ואם כן, אם סבירא ליה לרב נטרונאי גאון שאין התכלת חוט של כרך אז למה צריך ג' כריכות מתכלת? הרי באחד לבן אחד תכלת ואחד לבן כבר יש שיעור חוליא! ולכאורה זה מכריח שדעת רב נטרונאי גאון שבאמת תחילת הסוגיא מדברת בתכלת, שבה עיקר עניין הכריכה, כמו שפירש הרמב"ם הפסוק, ולכן ודאי שצריך כריכה מתכלת דווקא, אלא שנאמר דבר נוסף – וייתכן שהוא רק מדרבנן – "מתחיל בלבן ומסיים בלבן". רק שיש להעיר על זה, דאם כן מה שואל הראב"ד על הרמב"ם היאך מתחיל בלבן ומסיים בו וממעט בכריכותיו, הרי עיקר הכריכה בתכלת! וצ"ע.

ואף אם בראב"ד הדברים אינם ברורים, ודאי יש ראשונים שסברו שהתכלת הוא חוט של כרך אפילו שסברו שזה חוט כפול, כמו שכתבנו למעלה, והם הערוך והמאירי והחינוך.

והנה כידוע הגאון בעל משכנות יעקב האריך להוכיח שהתכלת הוא חוט של כרך, והמעין בדבריו יראה שהוכחותיו חזקות מאוד, והרוצה לעמוד על שרשי הדברים יעיין בדבריו בסימן יג.

ויש להוסיף: ראשית, מה שביאר את סוגיית רבה בר בר חנה, המעיין יראה שהתוספות בסוגיא זו נשארו בקושיא בתוד"ה או גדיל או פתיל וגם בתוד"ה וההוא גדילים, והן קושיות עצומות, ולהרמב"ם הכול מתיישב. ועוד, שבגרסת הרי"ף מוכח כפירושו של המשכנות יעקב, והרי נוסף לנו גם פירוש הרי"ף. וגם יש להוסיף, שכל מי שסובר שהתכלת חוט אחד, הרי מסברא יש לומר דמה ראו על ככה לצוות רק חוט אחד בתכלת? ומסתבר שהוא הכורך. ואף ששערי

¹ שמסתבר שלתוספות וסיעתם, מה שאמרו "ואפילו לא כרך אלא חוליא אחת כשרה" זה אפילו אלבן לבד, דהעיקר שחוטי התכלת והלבן נכרכים. ובאמת לתוספות החוליא הראשונה היא לבן, דמתחיל בלבן לתוספות וסיעתם הוא בחוליא, שכורך חוליא לבן חוליא תכלת ומסרג, ובחוליא אחת מלבן כבר קיים מצות הגדיל (מה שאין כן לרמב"ם שעיקר הכריכה נאמרה בתכלת, ולכן רוב הכריכות בתכלת).

תירוצים לא ננעלו עדיין הדעת נוטה שזו הסיבה. ומי שסובר שהתכלת חוט אחד, אין לו שום סיבה להישאר עם קושיותיו העצומות של בעל המשכנות יעקב, ואין סיבה לדחוק כמו שמוכרחים התוספות וסיעתם.

ויש להוסיף שתי ראיות: ראשית, המשכנות יעקב הקשה מה המקור לכריכה בתכלת לתוספות וסיעתם. ועל זה היה אפשר לומר, דמסברא הבינו חז"ל שיש לכרוך משניהם, אולי לנוי מצוה או מטעם אחר. אבל הקושיא הגדולה איך ייתכן דיסיימו בגמ' "מתחיל בלבן ומסיים בלבן", ועיקר הדבר דכורך בתכלת לא הובא לו מקור, ורק למתחיל ומסיים הביאו מקור, והיה פשוט לגמ' שכורך בתכלת וכל עניין הכריכות נסדר על עניין הרקיעים, ולא הובא לזה שום מקור.

ולתוספות וסיעתם היה אפשר לומר דמאחר שהלבן והתכלת שווים במספרם, הרי יש להשוותם לכול, ומה שנשאר לחדש זה שמתחיל ומסיים בלבן, אבל למי שאינו משווה הלבן והתכלת – אז מניין שכורך בתכלת, דאין צריך אפילו להביא לו מקור? ועל כרחק שלסובר שהוא חוט אחד, ודאי הוא הכורך ולכן הוא אחד.

ועוד יש להוסיף ראיה, לענ"ד, שהנה בספרי בפרשת שלח הובא: "גדילים תעשה לך – אין גדיל פחות משלשה דברי בית הלל, ובית שמאי אומרים: שלשה של צמר ורביעית של תכלת", ובפשטות דברי הספרי הרי הסכימו בית שמאי שהגדיל הוא שלושה אלא שאמרו שיש להוסיף לגדיל תכלת. וטעמא בעי במאי פליגי, ומה טעם אמרו בית שמאי שהתכלת מחוץ למנין. ובפשוטו נראה שטעמם שהתכלת הוא חוט של כרך ולכן נחלקו, וכמו שמצאנו בגמ': "יתיב רבה וקאמר משמיה דרב: חוט של כרך עולה מן המנין", ורואים שיש חידוש בחוט של כרך. הבבלי הרי אינו סובר כספרי שגדיל שלושה, אלא "גדיל – שנים, גדלים – ארבעה" (ויבואר לקמן), ולכן לבבלי התכלת הוא מן המנין, שלבית שמאי החפצא דגדילים הוא ארבעה, מה שאין כן לספרי הגדיל הוא שלושה והתכלת העושה את הגדיל הכורך אינו מן המנין. ולכאורה זו עוד סייעתא גדולה להבנה שהתכלת הוא חוט של כרך. וכן הוא פשטות לשון הזוה"ק על הפסוק "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", עיי"ש.

ולולי דמסתפינא, אמינא שכל מה שנחלקו התוספות וסיעתם על הרמב"ם זה רק מחמת שהיה להם הגירסא בספרי ב"כי תצא" דלבית שמאי ארבעה של לבן

וארבעה של תכלת, ולכן הוצרכו לדחוק הסוגיות. אבל לפי הגירסא בספרי בפרשת "שלח", וכן לפי מה שהגיה אדוננו הגר"א ב"כי תצא", הרי שהתכלת הוא אחד ואין שום מקור לנטות מזה שהוא חוט של כרך (ויש לציין מה שהובא בקונטרס 'והיה לכם לציצית' בגליון של שנת תשע"ב, עמ' לח בהערה, שיייתכן שכל גרסת הספרי בכי תצא בט"ס יסודה, ואין אתנו יודע עד מה).

חוט תכלת כפול או חוט אחד בלבד

והנה במחלוקת זו בין התוספות וסיעתם לרמב"ם ולראב"ד, ניתן לומר שרוב מקיימי מצות התכלת נקטו דלא כתוספות מכמה סיבות: א. מהכלל הידוע שכל שנחלקו הראשונים הזוה"ק יכול להכריע, וכאן הרי מפורש בזוה"ק שהוא חוט אחד; ב. הגר"א הרי הגיה בספרי, וכידוע דלהגהת הגר"א יש משקל רב; ג. כל גדולי המקובלים סברו כרמב"ם.

אלא שבנקודה שבה נחלקו הרמב"ם והראב"ד, האם חוט כפול או חוט אחד בלבד, בזה נחלקו הדעות. היו שטענו שהרמב"ם מחודש, ועוד טענו שהרמב"ם צ"ע מסוגיא דעירובין, ועוד טענו שמי שיעשה כהראב"ד ודאי יצא ידי חובה לרמב"ם, ועוד הוכיחו נגד הרמב"ם מהספרי.

ואנכי לא כן אחזה, כאשר אבאר. דהנה לכאורה לדעת הרמב"ם 'גדילים ארבעה' הם שמונה חוטים, כמו שבפועל הרי משתלשלים שמונה חוטים, ומתוכם צריך חוט אחד לעשות את הכריכה היוצרת 'גדיל', ואילו הראב"ד למד שהגדילים הם בעצם ארבעה חוטים, רק שנאמר דין שכל חוט צריך להיות כפול. זה בפשטות מחלוקתם, ועתה נבוא לבקש מקורם בזה.

דהנה התוספות ביבמות, ובמנחות לח, א אכן נתקשו מה מקור ההכפלה – הרי בפשטות הגמ' 'גדיל שנים גדילים ארבעה' ואיך נעשו הארבעה לשמונה? ותוספות תירצו מה שתירצו. ויש להעיר שכל דברי התוספות שפותלחו כעין פתילה זה רק לשיטתם בביאור הפתיל של הגמ', אבל לביאור המשכנות יעקב על פי שיטת הרמב"ם, הרי שהפתיל קאי על הכריכה ואם כן אין מקור כאן להכפלה. ויש לציין, שהגר"א בסימן י"ב כתב שנדחקו התוספות בענין ההכפלה, והנה רבינו הנצי"ב – גם בספרו עמק הנציב על הספרי וגם בביאור העמק שאלה על

השאלות – מצא מקור נפלא להכפלה מדברי השאלות בביאור הדרשה "גדיל שנים גדילים ארבעה" ולשון השאלות "גדיל שנים, דחד כי עיפינהו ליכא גדיל, ובשנים כפולים יש גדיל".

וביאור הדברים, כאשר ביאר הנצי"ב והוא ברור לכל קורא, שכוונת בעל השאלות שמצאנו בספרי שגדיל שלשה, וכן הוכיחו התוספות במנחות מ, ב ד"ה בית שמאי, והרי בספרי ודאי נקטו כן, ואם כן בחוט אחד כפול עדיין אין גדיל ובשניים כפולים הוא גדיל, ומכיון שאמרו גדילים הרי ארבעה כפולים. והנצי"ב שמה בזה מאד למצוא מקור להכפלה שנתקשו בה הראשונים, והמשכנות יעקב בסימן טו כיון לזה מדעתו הרחבה.

(ולפלא בעיני שראיתי לכאלה שדנו בזה וייחסו פירוש זה לנצי"ב ולמשכנות יעקב, והרי הנצי"ב למד זה מדברי השאלות שדבריו דברי קבלה).

ולכאורה לפי השאלות הרי מבואר מקור להכפלה, ולפי זה הרי שהגדילים בעצם הם ארבעה כפולים, ועל זה נאמר שאחד מהחוטים יעשה גדיל. ולכאורה זהו מקור ברור לרמב"ם, שהגדילים הם שמונה ולא ארבעה.

ולענ"ד נראה שהרמב"ם פירש את דברי הגמ' "ופותלהו מתוכו", שהכוונה שהפתיל, שלהרמב"ם זה הכורך, צריך להיות "מתוכו" – כלומר, מתוך הגדיל ממש. לפירוש הרמב"ם כוונת הגמ' שהגדילים הם ארבעה כפולים, ובהכרח שהתכלת צריך להיות רק אחד, שכן אין תכלת עולה משום לבן כמבואר בסוגיא בדף מא, ב דטלית שכולה תכלת מביא תכלת וד"א ולא יכול לעשות כל החוטים תכלת, ולכן אם יש לו שמונה חוטין, הרי שרק אחד הוא תכלת כי רק אחד נצרך לכריכה. והיה דבר זה פשוט לרבותינו כדברי בעל השאלות, וכך נמסר ביאור הדרשה, וממילא ברור שרק אחד. ובזה סרו הקושיות על הרמב"ם כי זה ברור למי שמבין את הדרשה. וזה מה שאמרו ופותלהו מתוכו.

ומעתה לפי הספרי שלא דרש גדיל גדלים, אלא לב"ה אין גדיל בפחות משלשה ולב"ה שלשה של לבן ואחד תכלת, אין שום מקור להכפלה, ולכן כתב רביעית של תכלת כי הוא רק אחד. מה שאין כן לבבלי שלמד 'גדיל שנים (כפולים) גדילים ארבעה (כפולים)', הרי שזה שמונה חוטים ואחד תכלת וכמבואר.

ולא קשיא מידי על הרמב"ם מהספרי, כי בספרי זה רק אחד ולא אחד כפול, דזה הרי פשוט שבפועל יש שמונה חוטים, והא קמץ שחיפשו הראשונים מקור להכפלה, ולהשאילתות יש מקור לשמונה חוטים לדעת הבבלי, והספרי שדרש אחרת הרי שזה רק ארבעה.

ויש להוכיח מהסוגיא שבעצם גדר הגדילים הוא שמונה ולא ארבעה. דאיתא בגמ' (מנחות מב, א): "רב אחא בר יעקב רמי ארבע ועייף להו מיעף ומעייל להו בגלימא ואביק ליה מיבק, קסבר בעינן תמניא בגלימא כי היכי דליהוי גדיל גדילים במקום פתיל". ובנוסחאות אחרות איתא "כי היכי דבעינן במקום פתיל" (ויבואר לקמן חילוק הגרסאות).

והנה בתוספות ביארו דבריו דרב אחא, דסבר שצריך גדילים ארבעה מלבן וצריך גם גדילים מתכלת שבשעת נתינתן יהיו שמונה ולכן כפל והכניס, ובתוספות נראה שברב אחא נתחדשו שני חידושים, גם שצריך שמונה וגם שמונה בהכנסה, ולפי זה מר בריה דרבנא ד"עביד כדידן", מאחר שסבר שחוטי הציצית הם ארבעה, לכן אין עניין דווקא בהכנסה שיהיו שמונה. והתוספות לשיטתם בדף לט, ששאלו למה צריך לכפול ואמרו ילפותא, ולדידהו באמת זה רק עניין לכפול ולא שמונה, ולתוספות רק רב אחא חידש עניין שמונה.

והנה יש להעיר על דברי התוספות תרתי: א) דמפשטות לשון הגמ' "סבר בעינן תמניא בגלימא", נראה שרב אחא לא חידש עניין התמניא אלא עניין הגלימא (דלפי התוספות היה צריך לומר 'בעינן תמניא ובגלימא'); ב) שפירוש התוספות יכון רק לגרסתנו.

והנה בדפו"י (הובא בעוז והדר) הגרסא כמו שזכרנו למעלה: "כי היכי דבעינן במקום פתיל", ומבואר להדיא שזה ודאי שצריך שמונה, וחידש רק תמניא בגלימא כי היכי דבעינן במקום פתיל.

והנה בביאור הגר"א בסי' י"ב (ד"ה ולר"ת) כתב שתוספות נדחקו במנין התכלת, וכוונת הגר"א לתוספות לה, א מה שביארו מניין שצריך ב' חוטיין לבן וב' חוטי תכלת.

וגם כתב הגר"א: "ועוד דחקו התוס' במנין ח' חוטיין דבגמ' לא קאמר אלא ד", ולכן הגר"א תמך בגרסת הספרי בכי תצא, דלביית שמאי ארבעה של לבן

וארבעה של תכלת, כי דורשים גדילים לבן וגדילים תכלת, ולפי זה מבאר הגר"א יש מקור להכפלה וגם מקור פשוט למנין חוטי התכלת, דבעינן גדילים מכל מין. וסיים הגר"א: "וכן מוכח כל הסוגיא".

וראיתי לכמה מהכותבים שלא ירדו לסוף דעתו של אדוננו הגר"א ז"ל מה רוצה בזה, ובס"ד האיר ה' את עינינו וראינו דכוונת רבינו פשוטה.

דהרי רואים בגמ' ברב אחא דמכניס תמניא בגלימא, וכפי שהערנו יש דוחק בפירוש התוספות אפילו לגירסא דידן (ועוד הערנו שלגרסאות האחרות זה ודאי מוכרח), וגם הוקשה להגר"א מקור ההכפלה, ולכן אומר הגר"א שעדיף ללמוד שענין התמניא ברור, וכולם דורשים ארבעה לבן וארבעה תכלת, וכך גם נרויח לשון הגמ' וגם נרויח מקור ההכפלה. וגם שעדיף לומר שנחלקו רק אם צריך תמניא בגלימא ולא לומר שנחלקו בכל עיקר הדרשא במקור של מנין החוטי, והרי הא קמן שאנחנו עושים שמונה, ואם כן עדיף לומר שזה מוסכם והדברים ברורים.

וזו כוונת הגר"א "וכן מוכח כל הסוגיא", דלכולי עלמא תמניא. וברור מדברי הגר"א שבסברא נקט שחוט כפול חשוב שניים, ואין שום מקור לחדש שכל אחד צריך להיות שניים. והנה הגר"א שם נקט מכוח סוגיא זו כתוספות, והרי מסתבר שהגר"א חזר בו כמו שראינו ששינה הגירסא בכי תצא.

ועכשיו נשאר בקושיא מה מקור התמניא, וזה מקור חזק לשאלתו ולרמב"ם. וראיתי בחוברת "והיה לכם לציצית" שנת תשע"ב, עמ' קכט, שטען שרק רב אחא עשה שמונה ולא שאר האמוראים. ודבריו תמוהין. דעל כרחך לא נחלקו התוספות והגר"א האם לדידן זה גדר תמניא או לא, זה הכול לתוספות, דסוברים דלכולי עלמא הלבן והתכלת שוין, רק יש מחלוקת דלרב אחא צריך גדילים לבן וגדילים תכלת ולדידן הגדילים כולל הכול וחציו לבן וחציו תכלת, וזה ייתכן רק לתוספות. מה שאין כן לרמב"ם ולערוך וסייעתם שהתכלת הוא חוט אחד, ובפרט אם הוא חוט של כרך, הרי מהיכי תיתי שרב אחא יגיד גדילים לבן וגדילים תכלת, הרי התכלת הוא חוט של כרך! ואף אם אינו חוט של כרך, אבל אם ברור שהוא רק אחד – מהיכי תיתי שרב אחא יחדש גדילים לבן וגדילים תכלת? ולא ייתכן שיחלקו אמוראים בדבר יסודי כזה שהוא פירושא דקרא.

והנך רואה שהגר"א מחק הגרסא בספרי כי תצא, ולא עלה על דעתו שהוא מחלוקת תנאים או מדרשים וכיו"ב. והדברים ברורים, באופן שכל התוספות זה רק לשיטתם בהבנת ענין מצות התכלת (וגם שם הגר"א פליג), אבל להרמב"ם הדברים לא ייתכנו, ומוכח שלהרמב"ם ענין התמניא כהשאלות (ובדעת הראב"ד צ"ע, ושם הראב"ד יסבור שאחרי שיש דין הכפלה זה כבר גדר שמונה וצ"ע בזה). וכן כתב להדיא הנצי"ב, דכל פירוש התוספות ברב אחא לא יכון להרמב"ם והראב"ד.

על כל פנים שיטת הרמב"ם ברורה, ומוכרח מהסוגיא דבעינן תמניא והדברים ברורים. וממילא מאחר שלרמב"ם כל ענין התכלת הוא כריכה וגדר הגדילים הוא שמונה, ממילא אחד הוא התכלת, וזה מה שאמרו "ופותלהו מתוכו" – מתוכו ממש, שהפתיל ממש מתוך הגדיל, כפסק הרמב"ם, ותכלת אינו עולה משום לבן כמבואר בגמ' בדף מא, ב בפשטות הברייתא שם.

והנך רואה כמה הוקשה לגר"א עניין ההכפלה, ובדברי השאלות הרי נתגלה המקור וכל דברי הגאונים דברי קבלה כידוע, וודאי גם הרמב"ם הבין כן. ומסהפרי אין קושיא כלל, דהספרי לא דרש 'גדיל, גדילים' ובאמת אין לו הכפלה. ויש לסייע לדברי השאלות, שהרי לחולקים עליו 'גדיל שניים' – כפשוטו, 'גדילים' – ארבעה' ואחד מהם התכלת, ואז תקשי לבית הלל שאמרו שצריך שלושה, ועל כרחך שלבית הלל 'גדיל' – שלושה. ובספרי הגיעו לארבעה לבית שמאי ע"י שהוסיפו התכלת, ובבבלי דרשו "גדיל שנים גדילים ארבעה", ואז יוצא שנחלקו הבבלי והספרי בשיעור גדיל. ולמה נטה הבבלי מהספרי, הרי היה יכול להגיע לארבעה בצורה אחרת? ולדברי השאלות מיושב כמין חומר, שבאמת גם לבבלי גדיל הוא שלושה, ו'גדיל שנים' הכוונה שניים כפולים, ודו"ק.

ראיה לרמב"ם מסוגיא דטלית שכולה תכלת

ובס"ד האיר ה' את עיני וראיתי דכל החזיון הזה הוא גמ' מפורשת דנתבאר בה מקורו של הרמב"ם ז"ל. דהנה בגמ' במנחות מא, ב איתא "טלית שכולה תכלת כל מיני צבועין פוטרין בה חוץ מקלא אילן". ושאלה הגמ': "מיתכי טלית אין

פזטר בה אלא מינה, טלית שכולה תכלת מביא תכלת וד"א ותולה בה, וקלא אילן לא יביא, ואם הביא כשר", והרי יש כאן סתירה בנוגע לכשרות קלא אילן לחוטי הלבן. ומתרצת הגמ': "אמר רב נחמן בר יצחק לא קשיא כאן בטלית בת ארבעה חוטיין, כאן בטלית בת שמונה חוטיין".

וביאר רש"י בפירוש ראשון, דבטלית בת ארבעה שיש שניים קלא אילן ושניים תכלת – כשר, מה שאין כן בטלית בת שמונה חוטים שיש שניים תכלת ושניים קלא אילן ובזה מקיים המצוה, ומוסיף עוד ארבעה קלא אילן, כאן יש לחוש שמא יצטרך חוטי תכלת ויקח מהקלא אילן. והקשה השטמ"ק לפירוש קמא דרש"י, שהרי גם בטלית בת ארבעה יש לחוש שיחשוב שכל הארבעה תכלת ויקח שניים למקום אחר וישים חוטי לבן תחת החוטים שלקח, וייתכן שיקח התכלת ותישאר ציצית זו בלי תכלת! ולכן העדיף השטמ"ק את הפירוש השני בדברי רש"י, שהנידון הוא האם קלא אילן כשר ללבן, ובברייתא הראשונה לגבי טלית שכולה תכלת קלא אילן פסול כי צריך שני צבעים, ומקשה הגמ' מהברייתא השנייה שמבואר בה שקלא אילן כשר, ומתרצת הגמ' שבטלית בת ארבעה קלא אילן פסול כי צריך שני מראות, אך בטלית בת שמונה מאחר שיש כבר שני מראות, הארבעה הנותרים יכולים להיות קלא אילן. והנה הדוחק לפירוש זה מבואר, דברישא "מביא תכלת וד"א ותולה בה" איירי בד' חוטיין הנצרכים למצוה, ובד' חוטיין הנצרכים לא יועיל קלא אילן, ובסיפא "וקלא אילן לא יביא, ואם הביא כשר" מדברים על הארבעה הנותרים, והברייתא לא פירשה וסמכה על המעיון, והדבר דוחק.

והנה לפירוש ראשון קשה קושיית השטמ"ק, ולפירוש שני יש את הדוחק שזכרנו, ולשני הפירושים צ"ע מה עניין טלית בת ארבעה וטלית בת שמונה, דמהיכי תיתי שיוסיף אדם חוטיין ומה ראה על ככה?

ובס"ד האיר ה' עינינו שלרמב"ם מתיישבת סוגיא זו כמין חומר, והרי היא מקור לכל מהלך הרמב"ם. שכן הרמב"ם למד שטלית בת ארבעה זה לפי הספרי, וטלית בת שמונה זה לפי מהלך הבבלי דדרש 'גדיל' 'גדילים' (וזה שמונה כפירוש השאלתות), דהרי הא קמן שיש בזה פלוגתא. וממילא בטלית בת ארבעה, שבה חוט התכלת הוא אחד שלם, פסול אם יעשה ג' קלא אילן

ואחד תכלת, כי יש חשש שיטעו ויחשבו שהכול תכלת, ולכן פוסלים מדרבנן את הציצית. אולם בטלית בת שמונה, שחצי החוט תכלת וחציו לבן, הרי לא מסתבר שיצבע חצי תכלת וחצי קלא אילן באותו חוט עצמו (גם מחשש שמא לא יבחין באותו חוט עצמו וגם שאין הדבר כל כך מעשי), ועל כרחך שיעשה חצי לבן וחצי תכלת, ובי האי גוונא הרי יהיה ניכר שחלק לבן ויראו לפחות אחד לבן ויבינו שכנראה שאר החוטין הם קלא אילן ולא תכלת, ולכן כשר. נמצא שהברייתא כולה בחד גוונא, שמביא תכלת וד"א – שצריך שני מינים ותכלת אינו עולה משום לבן, וקלא אילן – לכתחלה לא ואם הביא כשר, אבל בטלית בת ארבעה יש לפסול כי יש חשש לטעות. והדברים כפתור ופרח, ומיושב נפלא מהו ענין טלית בת ארבעה טלית בת שמונה, וכל מהלך הרמב"ם מפורש בגמ' – שגדר הגדילים הוא שמונה ולספרי הוא ארבעה, והעושה שמונה חצי החוט לבן חציו תכלת. והכול מפורש בגמ' לפירוש הרמב"ם ויתיישבו כל הדחקים בסוגיא.

ביאור הסוגיא דהמוצא תכלת בשוק לשיטת הרמב"ם

פש גבן סוגיא דהמוצא תכלת בשוק, שנחקשו האחרונים לישבה לפי הרמב"ם. ועיין בנצי"ב מה שתירץ בזה. אולם כד דיקת תראה שלא זו בלבד שאין קושיא על הרמב"ם אלא אדרבה סוגיא זו הווי ראייה לדבריו (ואנהירנהו לעינין הגר"י קאפח ז"ל בביאורו לרמב"ם, הובא בקובץ 'והיה לכם לציצית' שנת תשע"ב, במאמר הנפלא של הרב מיכאל חיימי ותיתי ליה שהעמידנו בקרן אורה). והכי אתיא בעירובין צו, ב: "המוצא תכלת בשוק, לשונות פסולות חוטין כשרים", ושאלה הגמ': "מאי שנא לשונות, דאמר אדעתא דגלימא צבעינהו (- וזה שלא לשמה), חוטין נמי נימא אדעתא דגלימא טוינהו!". ותירצה הגמ' "בשזורים", וביאר רש"י, שאין דרך לארוג בבגד חוטין שזורים. וממשיכה הגמ' לשאול: "שזורים נמי, נימא אדעתא דשיפתא דגלימא עייפינהו", ומתרת הגמ': "במופסקין, דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי". על זה דנה הגמ' בהמשך האם אדם טורח לעשות קמיע כעין תפילין, והגמ' מדמה ענין הטירחא בחוטין לענין לעשות קמיע כעין תפילין.

והנה מבואר בגמ' שהמוצא חוטים צבועים יש לו לחוש שמא לא נעשה למצוה. והקשו האחרונים על הרמב"ם, שהרי אם מדובר שטווה חוט חציו לבן וחציו תכלת הרי ודאי ברור שזה למצוה, שאין עושים כי האי גוונא סתם. ומכאן הוכיחו שלא כהרמב"ם אלא שצבועים חוט שלם. וכמדומה שהאחרונים עמדו בזה וניסו ליישב.

אולם כד דיקת תראה שאין מכאן שום קושיא, ואדרבה סייעתא מיהא איכא. שהרי הקשה התורת חיים (והיא קושיא מתבקשת), דצ"ע למה הוצרכו בגמ' לומר "במופסקין, דכולי האי ודאי לא טרחי אינשי", שכן אם בשביל שפת הבגד צריך גודל מסוים אז למה שיחתוך ויחזור ויקשור, וברור שאם יש גודל שאינו מתאים לשפת הבגד, ודאי זה למצוה, ולשון הגמ' צ"ע. ובספר נחל הערבים יישב בזה מה שיישב.

עוד יש כאן קושיא שהקשה תוספות הרא"ש ונשאר בצ"ע, מה הגמ' מדמה חוטין לקמיע כעין תפילין, שהרי בציצית מזה שחותך כמידת ציצית עלכרחי שעשה לציצית – דאם לא כן למה חתך, מה שאין כן קמיע כעין תפילין – שמא עשה קמיע כעין תפילין, ומה הקשר בין הדברים?

והנה הגר"י קאפח זצ"ל, אנהירנהו לעינין דהרמב"ם למד "מופסקין" בגמ' לא כרש"י – חוטין חתוכין, אלא "מופסקין" – שיש הפסקה, דטווה לסירוגין לבן ותכלת. ולפי זה הדברים כפתור ופרח, דזה גופא כוונת הגמ' דמופסקין זה דבר טירחא. וחכמי לוניל שאלו לרמב"ם והיאך אפשר, אבל הרמב"ם אומר שאפשר לטוות חלק לבן וחלק תכלת אבל זו טירחא, ולכן תירצו בגמ' שהחוטין היו מופסקין, וטירחא זו נעשה לודאי מצוה. לפי זה מובנת גם ההשוואה של קמיע כעין תפילין לטווית חוט חלקו לבן וחלקו תכלת, ומתיישבת גם קושיית תוס' הרא"ש.

ואם ישאל השואל, לשיטת הרמב"ם – מה סבר המקשן? יש לומר, שהרי גם לדעת הרמב"ם לפי הספרי טלית בת ארבעה הכול תכלת, ועוד שגם בטלית בת שמונה הרי אפשר לקשור חוט לבן לתכלת וכשר, ורק מרווח יותר לטוות חצי חוט לבן חצי תכלת. ואם כן, סתם חוטי תכלת אפשר להשתמש בהם גם למצוה וגם לגלימא. ותירצה הגמ' "במופסקין", שאז אין לחוש כי ודאי זה רק למצוה.

סוף דבר

סוף דבר, שיטת הרמב"ם ברורה ומבוססת על שיטת השאלות, וסוגיא דעירובין רווחא להרמב"ם, ועוד הוכחנו מסוגיא דתמניא בגלימא, ועוד סוגיא ד"כאן בטלית בת ד' וכאן בטלית בת שמונה" מתיישבת נפלא לפי הרמב"ם, ואז מבואר בגמ' עניין החצי חוט, כמו שנתבאר.

הרי נתבאר מקורו של הרמב"ם, שמבואר בגמ' עניין החצי חוט. ואם כן ודאי שזה לעיכובא, שהרמב"ם הבין – וכן הוא פשוט הסברא – שיש כאן שמונה חוטים, והתכלת הכורך והלבנים נכרכים, וזה בדווקא ולעיכובא כדי לקיים טלית בת ח', ומי שאינו עושה כן יש לו רק טלית בת ד' ואינו יוצא לפי הבבלי. ואדרבה לשיטת החולקים על הרמב"ם צ"ע מקור ההכפלה, וכבר השרישנו הגר"א ז"ל שנדחקו התוספות.

אם כן, שיטת הרמב"ם ברורה, ובדווקא, ומשה אמת ותורתו אמת. ואף שאין בכוחנו להכריע בין הראשונים, עיקר דברינו לברר ולהוכיח את שיטת הרמב"ם ולהכריח שהיא בדווקא, ולא כמו שטענו שמי שיעשה כהראב"ד יצא להרמב"ם, ולא היא, כמו שנתבאר.

ואולי יש להוסיף ביאור. דהנה אלו שטענו שהעושה כשיטת הראב"ד יוצא גם לדעת הרמב"ם, אמרו שמה שכתב הרמב"ם "ויש לו לעשות ז' חוטי לבן ואחד תכלת", אין הכוונה בדווקא, אלא שיכול, והביאו דוגמאות ש"יש לו לעשות" יכול להתפרש בתורת אפשרות ולא כחייב.

אבל יש להשיב על דבריהם: (א) דאף שלשון "ויש" יכול להתפרש כרשות, מכל מקום הקושיא הגדולה מאיפה לקח הרמב"ם זה. וידוע כמה יש לעמול על מקור דברי הרמב"ם, ומהיכי תיתי יכתוב הרמב"ם דבר נגד פשוטת הספרי. ודוחק לומר שרצה להקל על מקיים המצוה, ואדרבה ייתכן שזה טירחא. (ב) דהרי באמת יש לדון האם הגדילים שמונה או ארבעה, כמו שנתבאר מקור ההכפלה מהשאלות, וכבר הוכחנו שיש לעניין חצי חוט מקור מסוגיא דעירובין, ומסוגיא דטלית בת ארבעה, והרמב"ם מרויח סוגיות אלו כמין חומר, וודאי שיותר מסתבר למצוא מקור ברור לרמב"ם, והא קמן דברי השאלות. (ג) דרבינו

הנצי"ב למד כן ברמב"ם (וכן נראה במשכנות יעקב; אך ראה דבריו בסי' י"ח, וצ"ע).

ומנגד, אם יצא לדעת הראב"ד אם יעשה כשיטת הרמב"ם יש מקום לדון. דצריך עיון לדעת הראב"ד האם ההכפלה היא מן התורה או לא (ויעוין במאירי יבמות מה שפירש עניין ההכפלה, ויש לדקדק הרבה בדברי המאירי ואכמ"ל. רק יש להעיר דלגרסת הרי"ף בגמ' פתיל עשה גדיל, הרי שנדחה פירוש המאירי. ולולי דמסתפינא אמינא שאם היה רואה המאירי דברי השאלות במקור ההכפלה, שמא היה חוזר בו ולא היה צריך להידחק). ועוד יש לדון לדעת הראב"ד, דשמא כל עניין ההכפלה הוא למטרת השמונה, רק שלהראב"ד הדין לקחת ארבעה ולכופלם כדי להגיע לשמונה חוטים המשתלשים, ולא כהרמב"ם שגדר הגדילים ביסודם הוא שמונה. ואם כנים הדברים, ייתכן שאין עניין בשני תכלת רק להגיע לשמונה בכללות, ועיקר עניין התכלת הוא הכריכה בתכלת, ואף שסברא זו מחודשת, יש לדון בה.

ולדינא ודאי שאין אני ראוי להכריע, ועיקר דברינו לברר ולהוכיח ולהעמיד את שיטת הרמב"ם, ואין בכוחנו להכריע בין הראשונים. אולם רבינו המשכנות יעקב הכריע לכאורה כשיטת הרמב"ם, וכן האדמו"ר מראדז'ין גם כן הכריע כרמב"ם. וכן יש אולי לצדד דיש עדיפות לרמב"ם כדי שלא למעט בלבן, כמו שכתב הגרמ"מ קארפ, ועוד יש לדון דעדיף לעשות כרמב"ם משום שלחלק מהאחרונים מי שמחסר בלבן אינו מקיים תכלת, וכן נקטו המשכנות יעקב והנצי"ב ועוד, והדברים ארוכים².

² דהנה הרמב"ם כתב "ואין לחוטי הענף מנין מן התורה" ונתקשו בזה האחרונים טובא, והקרית ספר כתב בדעת הרמב"ם שלחוטי הענף אין מנין מן התורה, שכן כל המנין נאמר בגדיל בכריכה ששם נאמר שיעור גדיל, וזה בעצם במצות התכלת שהיא הכריכה, ולא בענף שהוא הלבן. ולקרית ספר, מי שיחסר בלבן ודאי קיים מצות לבן, רק לא קיים מצות תכלת שהיא הכריכה. אולם המשכנות יעקב למד ברמב"ם שאין שיעור למעלה אבל יש שיעור למטה, ולכן יש שיעור ללבן. וגם סובר המשכנות יעקב (בסי' יח) שכשמחסרים בלבן אין מקיימים תכלת וייתכן שגם אינו מקיים לבן, ולכן הרמב"ם כשביאר הדין של 'הלבן אין מעכב את התכלת' פירשו על גרדומים, כי אם יעשה הכול תכלת הרי שאין לו לבן וממילא גם אין לו תכלת (והיה אפשר לפרש ברמב"ם דאם יעשה הכול תכלת, מאחר שאין לו שני מינים אז לא מקיים תכלת רק לבן). על כל פנים, לדעת המשכנות יעקב והנצי"ב (העמק שאלה, קכו סע' יא) ועוד, המחסר בלבן לא קיים תכלת.

וגם משום שיש לדון אם לראב"ד יוצא אם עשה כרמב"ם אבל לרמב"ם ודאי לא יצא אם עשה כראב"ד³. ועוד יש אולי לומר שבדברי הגר"א הרי יש סתירה, ובדברי האריז"ל כתוב כרמב"ם. ויש לדון בכל זה, וה' יאיר עינינו בתורתו.

³ הערת המערכת: אמנם יש הסוברים שהעושה חוט כפול תכלת כראב"ד יוצא גם לדעת הרמב"ם, והרב אי"ש רפמן הביא ראיה שגם המשכנות יעקב סובר כך מדבריו בסימן יח: "... ואם כן לד' הרמב"ם וראב"ד, אם באנו לחוש לפיר"ת ז"ל דבעינן שישאר מין א' שלם, אין להכשיר לדין אף בשיוור כדי עניבה רק בחוט א' וג' נשארו שלמים, אבל בב' חוטין אף בשיוור כדי עניבה פסול. ואולי הן הן ד' רבינו ירוחם ז"ל שכתב כן בהדיא... דפסק כשיטת ר"ת ז"ל דבעינן שישאר מין א' שלם, וחשש לד' רמב"ם וראב"ד דג' חוטין לבן וא' תכלת, ואם כן כל שלא נשארו ג' חוטי לבן הרי אין כאן מין א' שלם, ודו"ק. וראה גם מאמרו של הרב דוב שיף בקונטרס 'והיה לכם לציצית', תשע"ב.